

Regulation Approach: Theory and History”, που δημοσιεύτηκε στη New Left Review, No 188, Ιούλιος/Αύγουστος 1991).

Αλλά παρ’ όλα τα αδύνατα σημεία (χαρακτηριστική περίπτωση: πέρα από κάποιες γενικές συστάσεις γύρω από το ζήτημα των νέων κοινωνικών κινήματων στη σχέση τους με το εργατικό κίνημα, το πρόβλημα των συμμαχιών δεν θίγεται), το βιβλίο το A. Bihr έχει αναμφίβολα το πλεονέκτημα να υπενθυμίζει - σε μια εποχή όπου η ολέθρια ουτοπία του Κεφαλαίου - Προτσές απειλεί τις *συνθήκες αναπαραγωγικότητας (reproductibilité) της ίδιας της ζωής* -ότι η ύστερη καπιταλιστική νεωτερικότητα δεν είναι καταδικασμένη να πορεύεται ανάμεσα σε διαφορετικούς βαθμούς απελπισίας και ότι μια διαζευκτική κοινωνικοποίηση-προσανατολισμένη στην αυτονομία και την “ακέραια ατομικότητα” που χαρακτηρίζει τον κομμουνισμό - είναι περισσότερο παρά ποτέ στην (ημερησία) διάταξη του νοητού/εφικτού.

Μιχάλης Βακαλούλης

(Σημείωση: Το κείμενο γράφτηκε στα γαλλικά και μεταφράστηκε από τον συγγραφέα).

Ο Μιχάλης Βακαλούλης είναι υποψήφιος Διδάκτωρ Φιλοσοφίας, του Πανεπιστημίου Paris X, Nanterre

Νίκη Λοϊζίδη: Απόγειο και κρίση της πρωτοποριακής ιδεολογίας, Αθήνα, Νεφέλη, 1992, σελ. 158.

Ενώ πλησιάζει το τέλος του αιώνα μας, η σύγχρονη κοινωνία αποκτά διαστάσεις και χαρακτηριστικά, που, περισσότερο από κάθε άλλη εποχή, διακρίνονται για την πολυπλοκότητα όλων των επιπέδων οργάνωσής της. Καμιά αμφιβολία πως όλες οι κοινωνίες, όλων των εποχών, είχαν τα προβλήματά τους, τα αδιέξοδα και τις φρικαλεότητες τους.

Η σύγχρονη κοινωνία μας, πράγματι διακρίνεται για την πολυπλοκότητά της. Όμως καθώς παραδέχονται οι πιο πολλοί σύγχρονοι αναλυτές, για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας συναντούμε μια κοινωνία με τόσο υψηλό ποσοστό αμοραλισμού, θριάμβου του κέρδους, της ηλιθιότητας, της ασάφειας και της αβεβαιότητας: είμαστε στον αιώνα της τεχνολογίας και της πληροφορικής, κι όμως ποτέ άλλοτε δεν είμαστε τόσο έρμαιοι στη θέληση των κρατούντων, ποτέ άλλοτε δεν είμασταν τόσο απληροφόρητοι μέχρι δακρυών, όσο στις μέρες μας.

Εκεί όμως όπου τα πράγματα είναι “άνω ποταμών”, είναι η “άνωτερη”

περιοχή της κουλτούρας, και, ιδιαίτερα τα θέματα της αισθητικής, της κριτικής και της τέχνης. Εδώ βέβαια βρισκόμαστε στην περιοχή της μόνιμης ασάφειας, όπου για τον κοινό πολίτη είναι το βασίλειο του ανεξήγητου, και της πλήρους σύγχυσης. Αν κάποτε στις Διεθνείς εκθέσεις “αφηρημένης τέχνης” (Ρώμη, 1952), το κοινό ξιπαζόταν με ζωγραφικούς πίνακες “μοντέρνας ζωγραφικής” σε τελάρα από τσουβάλι όπου σ’ αυτά ήταν κολλημένα φτερά κόττας, αποκόμματα εφημερίδας και καρεδάκια κινηματογραφικής ταινίας (κατά προτίμηση νεγκατίφ Kodac No 80), στις μέρες μας έχουμε προσεγγίσει τις υψηλές εκδηλώσεις της λεγόμενης “εννοιακής τέχνης”, όπου η “διάσημη”, Κίκι Σμιθ, στη γκαλερί Antony d’ Offay του Λονδίνου, μας παρουσιάζει τις “νέες” δημιουργίες της, που αποβλέπουν στην αποκάλυψη του “μυστικού του κόσμου” με πίνακες-φωταγραφίες, του ανθρώπινου σπέρματος, γεγονός που έθεσε σε συναγερμό τους τεχνοκρίτες (με εμβριθείς επαινετικές θεωρητικές εξηγήσεις) και τους διευθυντές των μουσείων που τους δίνεται η ευκαιρία να πλουτίσουν έτσι τα μουσεία τους, με ρηξικέλευθες εικαστικές επινοήσεις μοντέρνας τέχνης της εποχής μας, αιματηρές βοσνιακής μνήμης. Μερικοί από τους εχέφρονες τεχνοκρίτες τολμούν να σημάνουν τον κίνδυνο του επικείμενου θριάμβου της ασημαντολογίας και των τερατουργημάτων. Ο Ζαν Κλαίρ, από το 1983 παρατηρούσε πως στις μέρες μας σπάνια και σποραδικά εμφανίζεται κάποιο μοναδικό έργο - χτές το έργο του Τζιακομέτι, σήμερα το έργο του Μπάλντς - σαν ένα είδος που καταφέρνει ακόμη να αντιστέκεται στον κίνδυνο. Ποτέ ωστόσο η ζωγραφική δεν έχαιρε τόσο τεράστιας εκτίμησης, και το ίδιο, πολύ σπάνια παρατηρήθηκε μια τέτοια διάσταση “ανάμεσα στη φτώχεια των έργων και την πληθώρα των σχολίων που ξεσηκώνει ως και το πιο ασημαντό από αυτά”. Ο Ζαν Κλαίρ αποδίδει το φαινόμενο στην αγορά, στους διευθυντές των μουσείων ή σε μια ανόητη κριτική για έργα εφήμερα και ουτιδανά, ήτοι ευκόλως ανανεώσιμα προϊόντα που “μπορούν με ελάχιστο κόπο να αποφέρουν κέρδη” (Ζαν Κλαίρ, Σκέψεις για την κατάσταση των εικαστικών τεχνών, εκδόσεις Σμίλη, 1993, σελ. 7, 8). Το πρόβλημα υπάρχει, έστω κι αν υπάρχει στις διαπιστώσεις του Κλαίρ κάποια υπερβολή. Η ασημαντολογία στο σύνολό της είναι πραγματική, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις.

Το πρόβλημα που απασχολεί την Νίκη Λοϊζίδη: οι δύο κατεξοχήν πολιτισμικές αξίες - ο μοντερνισμός και η ιδεολογία της πρωτοπορίας - αμφισβητούμενες στο τέλος του αιώνα μας, είναι το θέμα του κριτικού έργου της “Απόγειο και κρίση της πρωτοποριακής ιδεολογίας” (Εκδόσεις Νεφέλη, 1992). Τα προβλήματα της τέχνης του καιρού μας έχουν σοβαρά απασχολήσει τη συγγραφέα με μελέτες για το Νίκο Εγγονόπουλο, το Τζιόρτζιο ντε Κίρικο, τη σουρεαλιστική επανάσταση και την πρωτοπορία του Μεσοπολέμου. Με το τελευταίο βιβλίο της - που είναι η διδακτική της προσπάθεια -όπως γράφει - των τριών τελευταίων χρόνων (η Νίκη Λοϊζίδη είναι Καθηγήτρια της ιστορίας της Τέχνης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) - αποβλέπει σε μια κριτική και ερμηνευτική προσέγγιση της πρωτοποριακής ιδεολογίας, ενός δηλαδή εξαιρετικά σύνθετου φαινομένου, όπως γράφει η ίδια. Και πραγματικά, το εγχείρημά της είναι άξιο πολ-

λής προσοχής, αν σκεφθεί κανείς τον λαβύρινθο των απόψεων και των συγχρίσεων των ποικίλων θεωρητικών πάνω στο πολυσυζητημένο θέμα του μοντερνισμού και ιδιαίτερα του λεγόμενου “μεταμοντέρνου” που έκανε την εμφάνισή του ύστερα από το 1970. Η συγγραφέας προχωρεί με περίσκεψη, και όπως γράφει - πολύ σωστά- με ερωτήματα. Κινείται διαμέσου μιας παράλληλης ανάπτυξης ενός ερμηνευτικού άξονα που καλύπτει σε τέσσερα μέρη της μελέτης, μια χρονική περίοδο από τα πρώτα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης ως τη σύγχρονη εποχή.

Η φυσιογνωμία και η δράση της πρωτοπορίας, οι αφετηρίες και τα γεγονότα που συνδέονται μ’ αυτή, συνθέτουν τελικά μια ιστορία που μοιάζει σε πολλά με ορισμένα στοιχεία κοινά, με τη Γαλλική Επανάσταση. Στη θέση αυτή καταλήγει η μελετήτρια, συμφωνώντας σ’ αυτό και με άλλους θεωρητικούς, διαπιστώνοντας ταυτόχρονα ότι όσο περισσότερο μελετά κανείς την εξελικτική πορεία του φαινομένου “άλλο τόσο νιώθει να παραπαίει ανάμεσα σε αντικρουόμενες και χωρίς συνοχή διαπιστώσεις που, όπως είναι φυσικό, κάθε άλλο παρά οδηγούν στην υιοθέτηση σαφών και ασφαλών συμπερασμάτων” (σελ. 13). Η θέση της όμως δεν είναι αγνωστικιστική, γιατί σε γενικές γραμμές δέχεται ότι “η ιστορία των σύγχρονων πρωτοποριών αποτελεί ένα αξεδιάλυτο κράμα αφορισμών, συνθημάτων και ιδεολογικών θέσεων του μοντερνισμού, στενά συνυφασμένων με μύθους που διαμόρφωσε η ίδια η πρωτοπορία γύρω από τους στόχους και την ανεκπλήρωτη, όπως συχνά τονίζεται, προοπτική της”. Είναι αξιοσημείωτη η διαπίστωσή της ότι η πρωτοπορία, όπως και η Επανάσταση, καλλιέργησε την πίστη στη δυνατότητα μιας ολικής μεταμόρφωσης του κόσμου και του τρόπου ζωής: αποδέσμευσε, εξάλλου, τον καλλιτέχνη από την εποπτική προστασία της Αυλής και από την δεσποτεία της Ακαδημίας, αποδίδοντάς του το ρόλο του ηθικού και κοινωνικού καταλύτη (σελ. 15). Διαπιστώνει ταυτόχρονα τη φιλοδοξία των ανανεωτών δημιουργών (Baudelaire, Rimbaud, Jarry) να εξερευνήσουν το χώρο των νέων εμπειριών και μαζί να έχουν το θάρρος να δείχνουν τη φανερή αποστροφή και απέχθεια “προς την τάξη των αστών”, συμφωνώντας σ’ αυτό με τον Daniel Bell.

Το βιβλίο είναι πλούσια ενημερωμένο με τις πολυποίκιλες θεωρητικές διαμάχες των θεωρητικών και καλλιτεχνών του 19ου αιώνα, με όλες τις διακηρύξεις, τις προγραμματικές δηλώσεις, τις θεωρητικές κατασκευές και τους αφορισμούς τους. Και φυσικά καταγράφει και τη σκέψη του Emile Zola για “τις ιαχές ύβρεων και αποδοκιμασίας που ακολουθούν κάθε καινούργια και ανανεωμένη έκφραση του ανθρωπίνου πνεύματος”.

Κατά τη γνώμη μου, το πιο ενδιαφέρον μέρος του βιβλίου είναι το τέταρτο μέρος, με τίτλο: *Apocalypsis sine figura*, που πραγματεύεται όλα τα δραματικά στοιχεία, αυτά που εμφανίζονται στον αιώνα μας με τα νεώτερα και τα πιο πρόσφατα επινοήματα της σύγχρονης τεχνολογίας και τον κίνδυνο, όπως τον ανάγει ο Baudelaire: “Η μηχανή θα μας μετατρέψει σε αυτοματικά όντα και η πρόοδος θα ατροφήσει ή και θα καταστρέψει ολότελα την ανθρώπινη ψυχή”.

Σπεύδω ευθύς από την αρχή να σημειώσω - αν και συμφωνώ ότι η αλόγιστη χρήση της μηχανής απειλεί με εξόντωση την ανθρωπότητα - ότι η πρωταρχική αιτία του θανατερού κινδύνου δεν είναι η μηχανή (που αποβλέπει στο να ελαφρύνει τη ζωή μας) αλλά η κακή και υπέρ των συμφερόντων φρικαλέα χρήση της. Η Νίκη Λουϊζίδη παραδέχεται ότι οι θέσεις του Baudelaire στα αισθητικά κείμενά του είναι συζητήσιμες, αν όχι παραπλανητικές στα θέματα του μοντερνισμού, όσο και του Νίτσε για τον ιστορικισμό. Ο Baudelaire - γράφει - είναι ένας από τους πιο αισθαντικούς και πιο αυθεντικούς εκφραστές της "διχοτομημένης συνείδησης" του μοντερνισμού. Εξάλλου παρατηρεί ότι ο Νίτσε που για πολλούς πρέπει να θεωρηθεί ως η αφετηρία της μετα-μοντέρνας και μετα-ιστορικής σκέψης, άλλο τόσο μπορεί να χαρακτηριστεί ως αφετηρία και για τη μοντέρνα εποχή (σελ. 131).

Και φθάνουμε σε ένα από τα πιο κρίσιμα ζητήματα της εποχής μας που συχνά αγγίζει τα όρια του τραγικού: είναι το θέμα του *μοντέρνου και του μεταμοντέρνου*, που απέκτησε διαστάσεις φιλοσοφικές-κοινωνικές. Εδώ μας ενδιαφέρει μόνο η πολιτιστική-καλλιτεχνική επίπτωσή του. Στο βιβλίο της Λουϊζίδη οι δύο τελευταίες παράγραφοι, "η α-πορία της μεταμοντέρνας συνθήκης" και σε αναζήτηση νέων "προφητών" είναι κατά τη γνώμη μου το άμεσα επίκαιρο και ταυτόχρονα εξαιρετικά συζητήσιμο θέμα. Συχνά οι διάφοροι αναλυτές συνδέουν το πρόβλημα του μοντερνισμού με το δογματισμό, το Διαφωτισμό την έννοια της προόδου, τον ιστορικισμό και τη μεταφυσική. Αναμφίβολα πρόκειται για έννοιες που βρίσκονται στην περιοχή της αβεβαιότητας, σε μια διαρκή *nebulosa*, στην έκταση που περιέχει αυτός ο περίεργος λατινικός όρος. Ο Μέγας ιεροφάντης του Μεταμοντερνισμού στις μέρες μας είναι ο Jean-François Lyotard με το διαβόητο έργο του *La Condition Postmoderne* (το οποίο εντούτοις πρόσφατα απεκήρυξε). Η συζήτηση και η αντιμαχία που άνοιξε, παγκοσμίως, εξακολουθεί αμείωτη. Στο βαθύτατο αυτό αντιλεγόμενο σημείο, η συγγραφέας προχωρεί με χαρακτηριστική προφύλαξη.

Γράφει: "*Η πιο εντυπωσιακή ωστόσο αναμέτρηση των τελευταίων δεκαπέντε χρόνων ήταν αυτή που χαρακτήρισε το χώρο της σύγχρονης φιλοσοφίας και αισθητικής, με τη θεωρητική κυρίως ανταλλαγή πυρών μεταξύ Γάλλων και Γερμανών πολέμιων και υποστηρικτών της αισθητικής του μοντέρνου*" (σελ. 127).

Πράγματι υπάρχει αυτή η ανταλλαγή πυρών μεταξύ Γάλλων και Γερμανών, παρ' όλο ότι μια τέτοια γενίκευση ενέχει τον κίνδυνο μιας σχηματοποίησης (λ.χ. ο Olivier Revault και άλλοι Γάλλοι, δεν είναι καθόλου υποστηρικτές του μεταμοντέρνου, που το χαρακτηρίζουν ως φαινόμενο ιρασιοναλιστικό, ενάντια στην επιστήμη και τη γνώση, που αμφισβητεί την έννοια "της δημοκρατίας, του δικαίου και της ισότητας των ανθρώπων" (βλ. το βιβλίο πολλών συγγραφέων με τίτλο *Μοντέρνο και Μεταμοντέρνο*, Σμίλη, 1988, σελ. 44). Εξάλλου είναι πολλοί αυτοί που ταυτίζουν - αυθαίρετα, κατά τη γνώμη μου - τον μοντερνισμό με το Διαφωτισμό, χαρακτηρίζοντας αυτόν τον τελευταίο σαν τη δυστυχία της

ανθρωπότητας. Είναι τελείως μια αντιδιαλεκτική θέση και σαφώς λαθεμένη. Ο Διαφωτισμός των Γάλλων του 18ου αιώνα που προετοίμασε τη μεγάλη αστική επανάσταση (συνταρακτικό βήμα προόδου της ανθρωπότητας), παρά τις πολλές αδυναμίες και τις αφελείς μηχανιστικές -υλιστικές πεποιθήσεις του και τη μυστικοπαθή πίστη στο Θεοποιημένο ορθολογισμό, έδωσε ένα σημαντικό στοιχείο: πίστη στη δύναμη του ανθρώπινου μυαλού. Η Νίκη Λοιζίδη δεν πέφτει σε τέτοιες απλουστεύσεις ενάντια στο Διαφωτισμό, παρόλες τις επιφυλάξεις της, και παραδέχεται ότι *“η εποχή μας δεν έχει αποκτήσει περισσότερο οξυδερκή ή διαυγή συνείδηση της περιπέτειας του μοντερνισμού”* (σελ. 131). Αναμφίβολα το βιβλίο της καλύπτει επάξια ένα χώρο, λίγο γνωστό παρά τοις Έλλησι.

Γιώργος Διζικιρίκης

Γιούτα Ντίτφουρτ: *Ζήσε άγρια και επικίνδυνα* (εκδ. Στάχυ, Αθήνα, 1992, σελ. 437).

Δε θ' αποτελούσε, νομίζω, υπερβολή ο ισχυρισμός, πως η έκδοση του *“Ζήσε άγρια και επικίνδυνα”* της Γ. Ντίτφουρτ στα ελληνικά αποτελεί για τους Έλληνες αναγνώστες κυριολεκτικά ένα απόκτημα. Οικολογία, αριστερά και φεμινισμός προσεγγίζονται από τη συγγραφέα μ' έναν ιδιαίτερα εύστοχο και πρωτότυπο τρόπο. Με χιούμορ, άφθονες αναφορές σε ποικίλα περιστατικά καθώς και με προσωπικές αναφορές, αλλά πάντα με οξύ, κριτικό πνεύμα και καυστικότητα, η Γ. Ντίτφουρτ κατορθώνει μέσα από τούτο το βιβλίο να μας δώσει μία χαρακτηριστικότετη εικόνα για το σημείο που έχει φτάσει σήμερα η οικολογική καταστροφή παγκοσμίως, για τις οικοϊμπεριαλιστικές τάσεις των μεγάλων δυνάμεων, για την εκμετάλλευση που υφίσταται ποικιλοτρόπως και σε κάθε βαθμό ο Τρίτος Κόσμος, για το ρατσισμό και την προσπάθεια της Ευρώπης, αλλά κυρίως της Γερμανίας, όπου και επικεντρώνεται, να κυριαρχήσουν ως μεγάλες δυνάμεις για την αποσάρθρωση των κομμάτων της Αριστεράς και την *“κρίση”* των Πρασίνων, καθώς και για τους ποικίλους τρόπους της γυναικείας εκμετάλλευσης και καταπίεσης.

Βασικός στόχος της Ντίτφουρτ, μέσα από τα ποικίλα θέματα που αναπτύσσει, είναι ο επαναπροσδιορισμός των κομμάτων της Αριστεράς και η αναγέννηση μιας ευρείας αριστερής κουλτούρας που θα ενσωματώσει την οικολογία και το φεμινισμό ως κεντρικά όμως συστατικά στοιχεία της και δε θα τα αντιλαμβάνεται πλέον μονάχα ως δευτερεύουσες αντιθέσεις, όπως με παρόμοια λόγια αναφέρει και η ίδια στον πρόλογο της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου της, διότι σήμερα μόνο μία Αριστερά με την παραπάνω μορφή μπορεί να έχει μέλλον.